

OLGA PAVLIUK

Zaporoskie Obwodowe

Stowarzyszenie Kultury Polskiej im. A. Mickiewicza (ZOSKP)

ALEKSANDRA GANCARZ

Uniwersytet Śląski, Katowice

BEZ PRZESZŁOŚCI NIE MA PRZYSZŁOŚCI – WIEDZA O KOŚCIOŁACH RZYMSKOKATOLICKICH NA ZAPOROSKIM PRZYAZOWIU

Słowa kluczowe: Polacy na Ukrainie, Kościół rzymskokatolicki, religijność

1. Wstęp. 2. Zaporoskie Przyazowie – kraina geograficzna i historyczna. 3. Kościół w Dnieprze (Jekaterynosławiu, Noworosyjsku, Dniepropetrowsku). 4. Kościół w Kamieńskim (Kamienkoje, Dnieprodzierżyńsku). 5. Kościół w Zaporozu (Aleksandrowsku). 6. Kościoły w czasach postsowieckich. 7. Podsumowanie

1. WSTĘP

W polskiej i ukraińskiej literaturze naukowej bardzo rzadko wspomina się o religijności Polaków żyjących na południowo-wschodniej Ukrainie, tymczasem tożsamość narodowa i religijna tej grupy od wieków kształtuje się pod wpływem odmiennych czynników niż w zachodniej części kraju. Zwraca na to uwagę Helena Krasowska: „Sytuacja Kościoła rzymskokatolickiego na południowo-wschodniej Ukrainie jest w porównaniu z innymi częściami Ukrainy najbardziej skomplikowana. Zauważyć tu można najniższy stopień świadomości religijnej”¹. Potwierdzeniem tych słów jest wzmianka, jaką znajdujemy na stronie internetowej Dniepru (do 2016 r. Dniepropetrowska): „O tym, że w Dniepropetrowsku był kiedyś kościół katolicki, mieszkańcy miasta dowiedzieli się przez przypadek na początku lat 90., kiedy, idąc prospektem Karola Marksa od ulicy Serowa do Domu Sojuzów, zobaczyli grupę ludzi obok drewnianego krzyża. Ze zdziwieniem patrzyli na mszę pod gołym niebem obok budynku numer 91 – tego samego, który wybudowali pod koniec XIX w. dnie-

¹ H. Krasowska, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa 2012, 131.

propetrowscy katolicy. Dziwili się: czy był u nas kościół? Był². Właśnie ta wzmianka bezpośrednio przyczyniła się do podjęcia przez autorki tematu historii kościołów, ponieważ jak w soczewce odbijają się w niej dzieje Kościoła rzymskokatolickiego na południowym wschodzie Ukrainy, a zwłaszcza na Zaporoskim Przyazowiu.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie losów mniejszości polskiej na Zaporoskim Przyazowiu przez pryzmat historii budowanych tam kościołów rzymskokatolickich. W opracowaniu tym religijność traktuje się jako fakt społeczny, na który składają się jednostkowe doświadczenia i zachowania³. Znajomość przeszłości jest ważna do zrozumienia współczesnej religijności Polaków z Zaporoskiego Przyazowia, a także budowania tożsamości religijnej jako kontinuum tego, co było wcześniej. Utożsamianie narodowości z religią bądź wyznaniem jest często generalizacją, zwłaszcza współcześnie, jednak w odniesieniu do Polaków przybywających od XV w. na południowo-wschodnią Ukrainę niemal w stu procentach jest trafne, co potwierdzają przytoczone w dalszej części dane.

2. ZAPOROSKIE PRYZAZOWIE – KRAINA GEOGRAFICZNA I HISTORYCZNA

Pryazowie to południowo-wschodnia część Ukrainy rozciągająca się wzdłuż Morza Azowskiego. Zaporoskie Przyazowie to region położony nad dolnym Dnieprem, znany niegdyś jako Dzikie Pola. Od XV w. tereny te były atrakcyjnym miejscem dla wielu przybyszów: „dla chłopów pańszczyźnianych uciekających od panów, dla ubogiej szlachty szukającej sposobów łatwego wzbogacenia się, a także dla zwykłych przestępców umykających nad Dniepr przed wyrokami sądowymi grozącymi im na ziemi ojczystej”⁴. Z czasem Dzikie Pola stały się kolebką Kozaczyzny i tak zostały utrwalone na kartach powieści Henryka Sienkiewicza. Współcześnie region charakteryzuje się silnie rozwiniętym ciężkim przemysłem metalurgicznym, którego główne ośrodki mieszczą się w kilku miastach, m.in. w Dnieprze i Zaporozu.

Poznając historię Zaporoskiego Przyazowia, trzeba mieć na uwadze, że duża część obecnego obwodu zaporoskiego do 1920 r. częściowo leżała w guberni jekaterynosławskiej (dzisiejszego obwodu dniproperetrowskiego), a pozostałe terytorium znajdowało się w granicach guberni taurydzkiej i donieckiej. Samodzielny obwód zaporoski utworzono w 1939 r. Miasto Zaporozże do 1921 r. nosiło nazwę

² Tekst oryginalny: „О том, что в Днепропетровске был некогда католический храм, горожане узнали уже в начале 90-х, случайно, когда, проходя по проспекту К.Маркса, от улицы Серова к Дому Союзов, видели группу людей возле деревянного креста. С удивлением смотрели на молебен под открытым небом возле здания под номером 91, того самого, которое в конце XIX века построили днепропетровские католики. Многие тогда удивлялись, разве был у нас костел? Был”. Tłum. Olga Pavliuk. Źródło: gorod.dp.ua (dostęp: 9.08.2011).

³ K. Olbrycht, *Czy religijność może być przestrzenią sprzyjającą edukacji międzykulturowej? w: Religia i edukacja międzykulturowa*, red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2012, 42.

⁴ W. Serczyk, *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku*, Kraków 1984, 8.

Aleksandrowsk⁵, Dniepr w latach 1787–1796, 1802–1926 Jekaterynosław, 1796–1802 Noworosyjsk, 1926–2016 Dniepropetrowsk⁶. Ostatnia zmiana nazwy wynikała z potępienia działaczy komunistycznych, a wśród nich Grigorija Pietrowskiego (Hryhoryja Petrowskiego)⁷, którego nazwisko było wpisane w nazwę miasta. Z kolei wspomniane w dalszej części Kamińskie (wcześniej wieś Kamienskoje) w latach 1936–2016 nosiło nazwę Dnieprodzierżyńsk, która była używana zamiennie z tradycyjną.

Zaporoskie Przyazowie zawsze było uznawane za region wielokulturowy, a takie stało się głównie w wyniku polityki kolonizacyjnej z czasów caratu rosyjskiego, zwłaszcza od drugiej połowy XVIII w. Powstanie polskiej diaspory na tym terenie związane jest z przesiedlaniem Polaków, zsyłkami politycznymi po rozbiorach Polski w 1772, 1793 i 1795 r. oraz z emigracją zarobkową wywołaną przez industrializację tego regionu w drugiej połowie XIX w. Polacy z Zaporoskiego Przyazowia od wieków żyją około tysiąc kilometrów od Macierzy w wielokulturowym społeczeństwie, składającym się obecnie z ponad 130 narodowości. Stareotyp Polaka-katolika – bardzo często niejednoznaczny lub błędny⁸ – w odniesieniu do mniejszości polskiej z Zaporoskiego Przyazowia okazuje się jeszcze bardziej złożony. Obrazuje to historia kościołów rzymskokatolickich na tym terenie.

3. KOŚCIÓŁ W DNEPRZE (JEKATERYNOSŁAWIU, NOWOROSYJSKU, DNEPROPETROWSKU)

Pierwszy kościół na południowo-wschodniej Ukrainie zbudowano w 1639 r. przy twierdzy Kodak w na terenie obecnego Dniepru, lecz istniał on tylko do 1648 r⁹. Pierwsze dłużej istniejące parafie katolickie założono dopiero na przełomie XIX i XX w.

W 1877 r. na podstawie projektu polskich architektów: Alberta Brodnickiego i Stanisława Charmańskiego, wzniesiono istniejący do dziś kościół pw. św. Józefa. Starania o pozwolenie na budowę w carskiej Rosji trwały ponad 40 lat. Pozytywną decyzję wydano w 1866 r.¹⁰ Przedsięwzięcie sfinansowano z funduszy parafian. Kościół został wybudowany w stylu neogotyckim. Miał trzy nawy, dwie wieże przy

⁵ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zaporo%C5%BCe_\(miasto\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zaporo%C5%BCe_(miasto)) (dostęp: 24.04.2017).

⁶ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Dniepr_\(miasto\)#cite_note-KSNG-2](https://pl.wikipedia.org/wiki/Dniepr_(miasto)#cite_note-KSNG-2) (dostęp: 24.04.2017).

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Hryhorij_Petrowski (dostęp: 31.05.2017).

⁸ J. Halicka-Kosecka, *Polak-prawosławny i Ukrainiec-katolik. Dylematy narodowościowo-wyznaniowe w guberni Podolskiej*, w: *Polskie Kresy Wschodnie i ludzie stamtąd*, red. W. Dzianisava, P. Juszkiewicz, A. Okuskaite, Warszawa 2014, 180.

⁹ Н.Г. Мосюкова, *Польська національна менишина Катеринослава (II полу XIX-поч. XXст) этноконфесійна складова*, Музейни вістник, науково-теоретичний щорічник № 13/2, Запоріжжя 2013, 246. http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/28/./mosyukova.pdf (dostęp: 10.11.2017).

¹⁰ В. Старостін, *Історична довідка до проекту реставрації костьолу в ім'я Святого Йосипа по пр. К. Маркса, 91 у м. Дніпропетровську*, Дніпропетровськ: ГО «Інститут суспільних досліджень» 2010, 39.

głównym wejściu i dwie wysokie dzwonnice. Nad wejściem umieszczono wizerunek anioła z krzyżem, a wewnątrz ozdobiono freskami z napisami w języku polskim.

Do parafii św. Józefa należeli głównie specjaliści przemysłu hutniczego, wykwalifikowani robotnicy oraz uczestnicy polskich powstań narodowych. Według danych statystycznych Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego liczba Polaków w guberni jekaterynosławskiej na przełomie 1864 i 1865 r. wynosiła 2000 osób, a w 1897 r. już 12 365¹¹. Najliczniejsza grupa Polaków, licząca 3418 osób, mieszkała w Jekaterynosławiu, a pozostała część poza granicami miasta. Mniejszość polska stanowiła 0,6% ogółu mieszkańców guberni¹². W samym Jekaterynosławiu w tamtym czasie z 3986 katolików Polacy stanowili aż 3338 osób, czyli 83,7%, a z całej mniejszości polskiej 98% było wyznania rzymskokatolickiego¹³. Pod koniec XIX w. liczba Polaków w Jekaterynosławiu znacznie wzrosła, z 46 osób w 1857 r. do 500 w 1872 r.¹⁴. W 1913 r. do parafii należało już 8 tys. wiernych¹⁵.

Po rewolucji bolszewickiej wszelkie przejawy religijności były zwalczane, a wyznawcy religii prześladowani. W 1928 r. parafię św. Józefa zlikwidowano, a w przejętym budynku kościoła otwarto zakład szklarski¹⁶. Wszystkie przedmioty kościelne i sztuka sakralna uległy zniszczeniu.

Podczas okupacji hitlerowskiej w 1942 r. przez krótki okres w kościele odprawiano msze święte dla włoskich żołnierzy, w których uczestniczyła też nieliczna grupa miejscowych katolików. Po wojnie kościół ponownie zsowietyzowano. W wyniku rekonstrukcji w latach 1949–1950 styl neogotycki zastąpiono stalinowskim neoklasycyzmem z kolumnami i półokrągłym balkonem nad nimi, budynek bowiem nie miał kojarzyć się ze świątynią. W latach 50. mieściła się tam biblioteka miejska, a potem sale sportowe¹⁷.

4. KOŚCIÓŁ W KAMIENSKIM (KAMIENSKOJE, DNIEPRODZIERŻYŃSKU)

Perłą architektury sakralnej zachowaną do naszych czasów bez zmian i przebudowań jest kościół pw. św. Mikołaja w Kamińskim, mieście leżącym 40 km od Jekaterynosławia. W wiosce Kamienskoje pod koniec XIX w. powstała jedna z nielicznych na wschodniej Ukrainie kolonii Polaków. Powodem było przeniesienie z Warszawy w 1887 r. zakładu metalurgicznego (razem z pracownikami i ich rodzinami) spółki belgijskiej „Kokerkil” i Spółki Warszawskiego Zakładu Stali. W 1897 r. zbudowano, według projektu architekta Mariana Charmańskiego, kościół

¹¹ Н.Г. Мосюкова, *Польська національна меншина Катеринослава...*, art.cyt., 246.

¹² H. Krasowska, dz.cyt., 75.

¹³ Tamże.

¹⁴ Н.Г. Мосюкова, *Польська національна меншина Катеринослава...*, art.cyt., 248.

¹⁵ www.dniprokatolik.net (dostęp: 9.08.2011).

¹⁶ *Реабілітовані історією: Запорізька область*, Книга шоста, Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург» 2013, 93–96.

¹⁷ <http://www.deuspater.pp.ua/?p=360> (dostęp: 31.05.2017).

rzymskokatolicki w stylu gotyckim, ze słynnymi organami uważanymi za drugie w Imperium Rosyjskim pod względem siły dźwięku. Budowa kościoła kosztowała 120 tys. rubli. Koszty wzniesienia świątyni pokryto ze składek pracowników, przy wsparciu Południoworosyjskiego Dnieprowskiego Towarzystwa. Liczba parafian w 1908 r. wynosiła prawie 700 osób i wszyscy mieścili się w kościele, co świadczy o jego rozmiarach. W tamtych czasach był to jeden z największych kościołów na wschodniej Ukrainie¹⁸.

5. KOŚCIÓŁ W ZAPOROŻU (ALEKSANDROWSKU)

Parafia rzymskokatolicka w Aleksandrowsku należała w ubiegłym wieku do dekanatu jekaterynosławskiego, a sam Aleksandrowsk do guberni jekaterynosławskiej, natomiast Berdiańsk i Melitopol, które obecnie należą do obwodu zaporoskiego, w tamtym okresie leżały w granicach guberni taurydzkiej, dlatego w tym artykule ich dzieje pominięto.

Do końca XIX w. w Aleksandrowsku nie było kościoła rzymskokatolickiego. Wierni jeździli na msze do Jekaterynosławia, Charkowa lub Berdiańska. Czasami do Aleksandrowska przyjeżdżali księża z posługą kapłańską. Nie bez znaczenia jest fakt, że tamtejsze środowisko katolickie składało się z przybyszów i ich potomków: „Kościół katolicki na terenach naszego kraju nie miał takiego mocnego ukorzenia, jak na Ukrainie Prawobrzeżnej. To był kościół przesiedleńców”¹⁹.

Wraz z rozwojem przedsiębiorstw metalurgicznych i napływem do miasta pracowników z zachodnich terenów Imperium Rosyjskiego zwiększała się liczba katolików. Dawało to możliwość zebrania funduszy na budowę własnego kościoła. W 1903 r. aleksandrowscy katolicy zakupili od urzędu miejskiego działkę budowlaną, a już w 1906 r. ukończyli budowę kościoła. O życiu i działaniach tamtejszej parafii wiadomo niewiele, ponieważ gmach kościoła nie przetrwał czasów radzieckich. Z dokumentów parafii katolickiej w Zaporozżu wynika, że w 1924 r. zarejestrowanych było 66 parafian, a w 1928 r. – 142²⁰. Wiadomo też, że od 1914 r. administratorem kaplicy był czasowo Wincenty Skwirecki²¹.

Po rewolucji w 1917 r. wszystkie świątynie były burzone lub wykorzystywane jako stajnie, magazyny, warsztaty przemysłowe. Księża i wierni walczyli jak mogli o istnienie parafii, możliwość spowiadania, głoszenia swoich poglądów i praktykowania wiary, jednak sprawowanie mszy świętych stawało się coraz bardziej skomplikowane. Za każdym razem trzeba było uzyskać zezwolenie na mszę w oddziale religii zaporoskiej administracji okręgowej, a po zakończeniu zawiadomić władze

¹⁸ М. Чабан, *Історія краю*, <http://www.sicheslav.porogy.org/2007/13/historyland/> (dostęp: 31.05.2017).

¹⁹ Tekst oryginalny: «Католицька Церква на території нашого краю не мала такого міцного коріння, як у Правобережній Україні. Вона була церквою переселенців, а не місцевих мешканців». Źródło: Н.Г. Мосюкова: *Польська національна меншина Катеринослава...*, art.cyt., 248.

²⁰ Н. Krasowska, dz.cyt., 57.

²¹ Tamże, 58.

o przebiegu nabożeństwa. W tym trudnym czasie aktywnymi działaczami parafii byli: Stanisław Jakszta (Litwin, szanowany, aktywny parafianin od 1900 r.) i jego brat Kuprian oraz Polacy – Damozij Kozycki i Iliszko Benedykt.

W 1920 r. aresztowano ks. Skwireckiego pod zarzutem szpiegowstwa i skazano na trzy lata łagru. Po odbyciu kary w latach 1923–1930 duchowny sprawował posługę kapłańską, częściowo potajemnie, w parafiach w Dniepropetrowsku i Dnieprodzierżyńsku²². W 1937 r. został zamordowany przy ścianie prezbiterium kościoła pw. św. Mikołaja w Dnieprodzierżyńsku²³. Bracia Stanisław i Kuprian Jaksztowie również w latach 30. zostali aresztowani i rozstrzelani za kontrrewolucję i związek z ks. Skwireckim²⁴.

Na początku 1930 r. kościół w Zaporozżu zamknięto i zrobiono w nim klub. Ostatnia tragiczna wzmianka o tej świątyni pochodzi z czasów wojny: „W 1943 roku po wyzwoleniu Zaporozża przez wojska radzieckie do budynku kościoła spędzono tysiące ludzi [...] Polaków i Niemców wyznania rzymskokatolickiego. Po dłuższym przetrzymywaniu wszyscy zostali rozstrzelani przez Rosjan, a dokumenty-teczki osobowe spalono”²⁵. Po wojnie, w latach 50. kościół został zburzony, a na jego miejscu wybudowano fabrykę. Do 1993 r. w Zaporozżu nie odprawiano mszy świętych i nie było kościoła katolickiego.

6. KOŚCIOŁY W CZASACH POSTSOWIECKICH

Po upadku ZSRR i uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości zaczęły rozwijać się kultury mniejszości narodowych, co miało szczególnie duże znaczenie dla południowo-wschodniej Ukrainy. Rozwój kultury polskiej został zapoczątkowany przez aktywistów, którzy wbrew przeciwnościom losu zachowywali swoją polską tożsamość i jako pierwsi na terenach posttotalitarnych gromadzili wokół siebie ludzi, odtwarzali parafie, zapraszali księży, zakładali pierwsze stowarzyszenia kultury polskiej.

Po wejściu w 1991 r. w życie ustawy „O wolności sumienia i organizacjach religijnych”²⁶ Polacy z Dniepropetrowska chcieli odzyskać kościół św. Józefa, ale okazało się, że na skutek machinacji politycznych i handlowych został on sprzedany prywatnym kompaniom w Stanach Zjednoczonych i Panamie. Nowo zarejestrowana parafia podjęła walkę, która trwała prawie dwadzieścia lat. Zamknięty kościół niszczał. Stał już bez dachu i kopuły, a na unikatowe freski ścienne padał deszcz. Ksiądz Marcin Jankiewicz odprawiał msze na przenośnym ołtarzu obok drzwi ko-

²² <http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmartyr3663.htm> (dostęp: 31.05.2017).

²³ *Запорізька область*, Книга друга, Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург» 2008, 858

²⁴ *Реабілітовані історією: Запорізька область*, Книга шоста, Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург» 2013, 93–96.

²⁵ H. Krasowska, dz.cyt., 58.

²⁶ Ł. Kovalenko, *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim*, Studia z Prawa Wyznaniowego 5 (2002), 82.

ścielnych²⁷. Dopiero w 2009 r. parafia dniepropetrowska wygrała walkę o kościół i stała się jego prawnym właścicielem. Od razu zaczęto prace budowlane, żeby kościół znów stał się perełką architektoniczną miasta. Obecnie w kościele są piękne kopuły, dzwon, fasadę odnowioną na podstawie zdjęć historycznych, a przed kościołem stoi pomnik św. ojca Pio. Obecnie parafia prężnie działa i rozwija się.

Nowa historia parafii katolickiej w Zaporozu zaczęła się w 1993 r. Przyjechał wówczas z Kamieńca Podolskiego polski ks. Jan Sobiło. W mieście nie było kościoła, dlatego msze święte były odprawiane w różnych miejscach. Dzięki pomocy biskupa Jana Olszańskiego i niemieckiej fundacji charytatywnej „Kirche in Not” wykupiono mały budynek i utworzono w nim kaplicę pw. św. Pawła Apostoła. W 1994 r. zaczęto w niej odprawiać regularnie msze święte.

W odrodzeniu parafii w Zaporozu bardzo istotną rolę odegrał Jan Paweł II, który kilkakrotnie spotykał się z ks. Sobiłą, przekazywał błogosławieństwo dla miasta, błogosławił budowie kościoła pw. Boga Ojca Miłosiernego, poświęcił kamień pochodzący z fundamentu Bazyliki św. Piotra Apostoła w Rzymie. Ten przywieziony przez ks. Sobiłę kamień został później wmurowany w fundament nowej świątyni w Zaporozu. W 2000 r. Papież podpisał projekt budowy kościoła. Gmach o wymiarach 35 na 15 metrów wzniesiono w parku w centrum Zaporozia, niestety w innym miejscu niż stał poprzedni kościół. Nowej świątyni nadano styl minimalistyczny. Uroczystość poświęcenia odbyła się 7 sierpnia 2004 r. Do Zaporozia przybyli przedstawiciele Kościoła rzymskokatolickiego z różnych zakątków Ukrainy, a także z Polski, Niemiec i Włoch²⁸.

W parafii od 2000 r. pracują bracia albertyni, prowadzący przy kościele stołówkę dla ubogich „Dobry chleb”. Niemal od początku istnienia parafii działa w niej Legion Maryi. Od 1998 r. odbywają się coroczne pielgrzymki do Melitopola oraz mniej regularne do Częstochowy i Medjugorie. Od 2002 r. oddział Caritasu pomaga chorym, oferując badania i lekarstwa, a od 2016 r. również stały, bezpłatny gabinet lekarski. W ostatnich latach jednym z najważniejszych przedsięwzięć jest akcja „Papież dla Ukrainy”, której celem jest pomoc mieszkańcom terytorium konfliktu wojennego na wschodzie Ukrainy. Koordynacją programu zajmuje się diecezjalny Komitet Techniczny.

Kościół pw. Boga Ojca Miłosiernego w Zaporozu pełni ważną funkcję religijną i społeczną. Ksiądz Jan Sobiło, sprawujący od 2010 r. posługę biskupa pomocniczego, w 2016 r. otrzymał Krzyż Oficerski Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej z rąk prezydenta Andrzeja Dudy. To wyróżnienie za wiele lat działalności na rzecz zaporoskich katolików i Polaków potwierdza wciąż silny związek między tożsamością religijną a narodową i dość znaczącą, mimo wielu przemian, rolę Kościoła rzymskokatolickiego w podtrzymywaniu polskości na Zaporoskim Przyazowiu.

²⁷ <http://www.unian.net/society/398542-kostel-v-dnepropetrovske-popal-pod-arest.html> (dostęp: 31.05.2017).

²⁸ [www. http://rkc.zp.ua/](http://rkc.zp.ua/) (dostęp: 9.08.2015).

7. PODSUMOWANIE

Polacy przybywający od XV do początku XX w. na Zaporoskie Przyzowie byli niemal wyłącznie katolikami. Budowane przez nich kościoły były wyrazem ich tożsamości religijnej, a także ich wkładem w dziedzictwo kulturowe społeczeństwa. W czasach sowieckich część mniejszości polskiej asymilowała się, co było przede wszystkim wynikiem ateizacji. Według danych NKWD z 1 maja 1927 r. w Ukrainie SRR było 128 księży, z czego w obwodzie dnepropetrowskim dwóch, w krzyworoskim jeden, a w rejonie aleksandrowskim żadnego²⁹. Pokazuje to jak skuteczna była walka z klerem. Do asymilacji przyczyniały się też inne czynniki: zwalczanie języków narodowych, zamieszkiwanie w rozproszeniu, zawieranie mieszanych związków małżeńskich, pozbawienie polskiego szkolnictwa i organizacji społeczno-kulturalnych, brak wielopokoleniowego zamieszkiwania w tej samej miejscowości.

Burzliwe losy historyczne sprawiły, że religijność mniejszości polskiej na południowo-wschodniej Ukrainie znacznie różni się od religijności Polaków-katolików żyjących w jednorodnych wyznaniowo społecznościach – czy to w Polsce, czy na zachodzie Ukrainy.

W Kościele odradzającym się po upadku Związku Radzieckiego Polacy nie byli już tak dominującą grupą narodową. Stawianie znaku równości między narodowością i wyznaniem często bywało chybione. Rzadziej niż przed rewolucją Polak okazywał się katolikiem, a katolik Polakiem. Kościół stał się bardziej ponadnarodowy, a polskość zaczęły wspierać organizacje polonijne, o czym pisze Helena Krasowska: „Wraz z transformacją systemową Kościoła katolickiego na Ukrainie Kościół ten przestał pełnić funkcję ośrodka polskość, czy też utrzymywania tożsamości narodowej Polaków, gdyż funkcję tę przejęły organizacje polonijne, szkoły języka polskiego i inne formy życia publicznego Polonii, które wyłoniło się po 1990 r.”³⁰. Nie ulega wątpliwości, że zmienił się charakter Kościoła, działań podejmowanych przez duchownych i wiernych, a także sam skład narodowościowy parafii. Aktywni są także prawosławni, którzy zakładają sporo parafii i chętnie uczestniczą w życiu religijnym. W czasach radzieckich cerkwi prawosławnej w Zaporoziu też nie było, wybudowano ją prawie jednocześnie z kościołem katolickim. Biskup Jan Sobilo wielokrotnie w swych kazaniach powtarzał, że Bóg Ojciec jest jeden dla wszystkich i wszystkie dzieci Boże są mile widziane w kościele. Nie ma w tym nic złego, lecz nie wolno zapominać o przeszłości. Wiedza historyczna jest potrzebna do budowania tożsamości całego społeczeństwa postradzieckiego: zarówno katolików, jak i Polaków, dlatego obydwie grupy – choć współcześnie często odrębne – powinny wspierać się w poszukiwaniu śladów polskość, okruchów katolicyzmu i ocalić od zapomnienia wysiłek wielu pokoleń, które polskość i katolicyzm zaszczepliły na zaporoskiej ziemi i zabiegały o ich przetrwanie nawet za cenę własnego życia.

²⁹ Н. Рубльова, *Ліквідація в Україні ієрархії римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.)*. З архівів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ, № 2/4 (13/15) 2000 р., 311–330.

³⁰ H. Krasowska, dz.cyt., 241.

BIBLIOGRAFIA

- Halicka-Kosecka J., *Polak-prawosławny i Ukraińiec-katolik. Dylematy narodowościowo-wyznaniowe w guberni Podolskiej*, w: *Polskie Kresy Wschodnie i ludzie stamtąd*. red. W. Dżianisawa, P. Juszkiewicz, A. Okuskaite, Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa” 2014, 178–184.
- Kovalenko Ł., *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 5 (2002), 79–109.
- Krasowska H., *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa: Wyd. SOW 2012.
- Мосюкова Н.Г., Польська національна меншина Катеринослава (II полю XIX-поч. XXст) етноконфесійна складова. w: *Музейні вістник, науково-теоретичний щорічник № 13/2, Запоріжжя* 2013, 309–313.
- Olbrycht K., *Czy religijność może być przestrzenią sprzyjającą edukacji międzykulturowej?* w: *Religia i edukacja międzykulturowa*. red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech, Cieszyn–Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2012, 37–46.
- Serczyk W., *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1984.
- Старостін В., *Історична довідка до проекту реставрації костьолу в ім'я Святого Йосипа по пр. К. Маркса, 91 у м. Дніпропетровську*, Дніпропетровськ: ГО «Інститут суспільних досліджень», 2010.
- Запорізька область*, Книга друга, [«Реабілітовані історією»], Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург» 2008.
- Запорізька область*, Книга шоста, [«Реабілітовані історією»], Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург» 2013.

Netografia

- <http://www.deuspater.pp.ua/?p=360> (dostęp: 31.05.2017).
- <http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmartyr3663.htm> (dostęp: 31.05.2017).
- <http://www.unian.net/society/398542-kostel-v-dnepropetrovske-popal-pod-arrest.html> (dostęp: 31.05.2017).
- www. <http://rkc.zp.ua/> (dostęp: 9.08.2015).
- www.dniprokatolik.net (dostęp: 9.08.2011).

WITHOUT THE PAST THERE IS NO FUTURE – ROMAN CATHOLIC CHURCHES AT THE ZAPOROZHYE PRIAZOVYE

Summary

The national and religious identity of Polish minority in the north-eastern Ukraine for centuries has been shaped under the influence of different factors than in the western part of the country. The problem of self-identification of homo postsovieticus is strongly linked with the idea of multiculturalism and a conscious choice of ethnicity. Poles from the Zaporozhье Priazovye have lived thousands kilometres away from the Motherland in a multicultural society consisting of over 130 nationalities. In order to understand how the Polish minority identity from the Zaporozhье Priazovye has been shaped it is important to learn about the history of the Roman Catholic Church in that region. The article presents the history of the above-mentioned Polish minority via the history of the churches in Dnipro, Kamian-ske, and Zaporizhia. The image of a Catholic Pole in reference to the Polish minority often turns out to be ambiguous, because for a long time the development of religion in those regions was impossible.

Key words: Poles in the Ukraine, Roman Catholic Church, religion

Nota o Autorkach

Olga PAVLIUK – doktor nauk humanistycznych, absolwentka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Współzałożycielka Zaporoskiego Obwodowego Stowarzyszenia Kultury Polskiej im. A. Mickiewicza, od 2006 r. jego prezes, wiceprezes Związku Polaków Ukrainy (ZPU). Mieszka na południowo-wschodniej Ukrainie w Zaporozżu, gdzie zajmuję się odrodzeniem kultury polskiej, udokumentowaniem śladów polskich na tych terenach. Pod jej redakcją wyszła książka *Losy c.d.* o skomplikowanych losach Polaków Zaporozża, autor licznych publikacji naukowych w prasie. Kontakt e-mail: polonia.nick@gmail.com

Aleksandra GANCARZ – pedagog i glottodydaktyk języka polskiego, magister pedagogiki, asystentka w Zakładzie Pedagogiki Społecznej i Edukacji Międzykulturowej na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Sekretarz Cieszyńskiego Naukowego Forum Studenckiego. Członek Stowarzyszenia Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego i Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Kontakt e-mail: a.gancarz21@gmail.com